

FENOMÉN RUSKEJ MENTALITY

Rossijskaja mentalnost': metody i problemy izučeniija (Ruská mentalita: metody a problémy skúmania). Moskva, Institut rossijskoj istorii RAN 1999, 250 s.

V rámci edície *Svetonázor a sebauvedomenie ruskej spoločnosti* vyšla pozoruhodná publikácia, ktorá sprítomňuje najnovšie trendy v interdisciplinárnom poznávaní a reflektovaní fenoménu ruskej mentality. Kniha obsahuje desať štúdií, ktorých základom sú príspevky prednesené na dvoch vedeckých podujatiach obdobného tematického zamerania. Prvé tri príspevky ozrejmujú najmä teoreticko-historiografické problémy súvisiace so špecifickým pojmovým aparátom. Najfilozofickejšou štúdiou je stať A. Bolšakovovej (v knihe je zaradená ako štvrtá), v ktorej sa popri syntetizujúcom prístupe osobitne zohľadňujú imanentné problémy ruskej mentality. Ostatné príspevky odhaľujú najmä konkrétne - konštantné a variabilné - podoby ruskej mentality v premenách historického času, a to od 17. storočia až po dnešok.

Úvodná štúdia, ktorej autormi sú E. J. Zubkovová a A. I. Kuprijanov, sa zamerala na ozrejenie mentálnej dimenzie histórie. Prvenstvo v nastolení vlastného problému historických mentalít patrí francúzskej škole *Análov* (M. Bloch, L. Fèvre), ktorá v 30-tych rokoch minulého storočia presadzovala princíp tzv. "totálnej histórie" a iniciovala mentálnu dimenziu dejín ako metódu historického poznania a historickej syntézy. Samozrejme, že autori akcentujú rozhodujúcu skutočnosť, ktorá umožnila túto orientáciu historického bádania. Bol to predovšetkým rozvoj psychológie, sociálnej psychológie a etnológie. Sám termín *mentalité* ako prvý použil vo svojich prácach etnológ L. Lévy Bruhl.

V súčasnosti existujú dva smery v štúdiu histórie mentalít. Prvý smer prostredníctvom historickej syntézy skúma spoločenské a civilizačné štruktúry, teda historický proces ako celok. Druhý smer sa sústreďuje na skúmanie mentalít konkrétnej epochy, konkrétneho historického obdobia. Relevantnými pre tieto výskumy sú napr. predstavy ľudí o živote a smrti, postoje k manželstvu, generačné problémy, otázky starnutia a staroby a pod. Ako samozrejmy sa predpokladá interdisciplinárny prístup. V Rusku sa donedávna táto orientácia prezentovala najmä v prácach M. Bachtina a A. Gureviča, ktoré boli známe aj na Slovensku. Časový horizont ich záujmu tvoril stredovek, čiastočne aj novovek. Obsahovú náplň najmä tzv. "kultúra mlčiacej väčšiny".

Pre štúdium minulosti má unikátny význam taktiež samostatný vedecko-praktický smer - oral history. V roku 1967 v USA vznikla Asociácia orálnej histórie, analogické výskumy sa vzápätí rozvinuli aj v SRN. Na tomto mieste je vhodné poznamenať, že iniciatívu v tomto smere na Slovensku prevzala v 90-tych rokoch Nadácia Milana Šimečku, na pôde ktorej v rámci projektu Oral History spracúvali napr. témy česko-slovenských vzťahov, perzekúcií za totalitného režimu, židovského a rómskeho holokaustu.

Zubkovová a Kuprijanov vo svojej štúdiu upozorňujú najmä na to, že materiály orálnej histórie zreteľne ukazujú, že "hranice 'veľkých' a 'malých' dejín sa nie vždy zhodujú - tak, ako sa osobné hodnotenia ani to, ako osobitne vníma človek jednotlivé

historické udalosti prebiehajúce synchronne s jeho vlastným životom, nezhodujú so všeobecne prijatými hodnoteniami" (s. 13). V tomto smere naratívne svedectvá umožňujú odhaliť skutočný duchovný svet ľudí, plasticky rekonštruovať obraz sveta rozličných sociálnych skupín, a tak sprítomniť historickú mentalitu.

Precizáciou vymedzenia pojmu mentality prostredníctvom jeho konfrontácie s inými pojmami, ktoré sa najčastejšie používajú pri skúmaní ľudského vedomia a kultúry, sa zaoberá vo svojom príspevku O. G. Usenko. Bližšie analyzuje štyri základné štruktúrne komponenty: paradigmu vedomia, obraz sveta, štýl myslenia a kódex správania. L. N. Puškariov sleduje zasa vývin pojmu mentality v západnej historiografii. Po dôkladnom zhodnotení doterajších bádání dospieva k záveru, že zatiaľ absentuje jednotný, všeobecne prijatý názor na chápanie tohto pojmu i na zameranie konkrétnych výskumov. Osobitne upozorňuje na rozdiely v interpretácii fenoménu mentality súčasnou francúzskou a nemeckou školou.

Rozsiahla štúdia A. J. Boľšakovovej (s. 94-126) nastoľuje a rieši celý komplex zásadných problémov, dotýkajúcich sa hlavných smerov a metód výskumu ruskej mentality. Autorka sa opiera o viaceré pohľady, reflexie a sumarizácie západných bádateľov, ktorí sa venovali štúdiu ruskej mentality. Prináša zaujímavé vyjadrenia historikov, filozofov, literárnych vedcov i spisovateľov, ktorí sa pokúšali odhaliť "záhadu ruskej duše", vystihnúť bytostné črty ruskej mentality, v ktorej sa paradoxne spája kolektivistická povaha s duševnou osamelosťou človeka, tzv. "sobornosť" s absenciou vnútornej spätosti, zviazanosti Rusov (nápadne sa to prejavovalo v prostredí ruskej emigrácie). Podstatou a základnou črtou ruskej mentality je protirečivosť, antinomickosť, dualizmus, paradoxná polarita a spájanie nezlučiteľného.

S cieľom zodpovedať niektoré tradičné otázky, kladené v súvislosti s povahou ruskej mentality, autorka vyčleňuje štruktúrotvorné mentálne kategórie ako možné smery výskumu. Sú to podľa nej tieto kategórie: národná identita, priestor a čas (tzv. "ruský čas"), tzv. "ruská duša", národná povaha a národná idea. Je signifikantné, že sa tu prezentujú pozoruhodné výsledky dlhodobého štúdia ruskej mentality najmä angloamerickými autormi. Čo sa týka Rusov, je evidentné, že otázkam mentality vlastného národa venovali pozornosť takmer výhradne predrevoluční a exiloví myslitelia (F. Stepun, I. Bunin, R. Fadejev a najmä N. Berďajev).

Súčasný výskum by sa mal podľa autorky v prvom rade zamerať na všestranné využitie bohatého pramenného materiálu - historicko-kultúrneho a literárneho. Relevantné sú dnes najmä dve úlohy: 1. potreba odlišiť "ruskosť" (archetyp) od "sovietskosti"; 2. preskúmať a odhaliť špecifiká ruskej mentality v najširšom kontexte iných národných mentalít.

K ďalším príspevkom sa vyjadrím skôr už len telegraficky s hlavným dôrazom na ich značný tematický rozptyl. A. M. Kantor sa pokúsil v osobitnom vzťahu k "slovu" objaviť stabilné a špecifické prvky ruskej kultúrnej tradície. Opiera sa pritom o folklór a písomné pamiatky zo 17. storočia, vzťahujúce sa na zákonodarstvo a politický život. Autor konštatuje "zakorenenosť existenciálneho a symbolického kódu kultúrnej ruskej mentality", ktorej základ tvorí inverzný pár: slovo - symbol a slovo - bytie. J. V. Dolgich na základe denníkov štátneho tajomníka M. A. Korfa priam plasticky ukázal evolúciu vnímania osobnosti ruského imperátora Mikuláša I., prejavy "občianskej"

a "náboženskej" stránky imperátorského kultu, napokon i sám fenomén sakralizácie monarchu v Rusku.

Neoddeliteľnou súčasťou národnej povahy je roľnícka mentalita. Tradičné ideály, náboženské predstavy, zásady a mravné normy roľníckeho obyvateľstva sa vyznačujú zvláštnou nemennosťou. M. M. Kuďukinová sa sústredila na prezentáciu zložitého a nejednoznačného postoja ruského roľníctva k sovietskej moci v druhej polovici 20-tych rokov. Veľký prínos jej príspevku vidím najmä v tom, že autorka využila iba nedávno prístupné archívne materiály a dokumenty, nepublikované listy roľníkov adresované rozličným inštanciam, ako aj najnovšie publikácie, zaoberajúce sa priebehom kolektivizácie (aj tzv. rozkulačovania) v ZSSR.

V rámci výskumného projektu *Percepcia iných kultúr: Západ očami Rusov v medzivojnovom období* prezentoval A. V. Golubev čiastkové výsledky. Je to v ruskej historiografii prvá analýza mechanizmov, ktoré sa používali na formovanie zodpovedajúceho obrazu vonkajšieho sveta v masovom vedomí sovietskej spoločnosti v 30-tych rokoch. Už rozsah autorom citovanej literatúry svedčí o hlbokom ponore do problematiky, odhaľujúcim konkrétne postupy sovietskeho totalitárneho režimu: maximálna politizácia obyvateľstva, všetko zahrnujúca propaganda, sakralizácia štátnej hranice ako demarkačnej línie medzi dvoma absolútne rozdielnymi svetmi, úsilie o kultúrnu (aj inú) sebestačnosť a izolovanosť, zveličovanie sovietskych úspechov a zdôrazňovanie negatív Západu a mnohé ďalšie propagované tézy a stereotypy. Napriek všetkému bol však obraz sveta, ktorý sa sformoval v nesporne mytologizovanom masovom vedomí, veľmi vzdialený od obrazu, aký usilovne vytvárala oficiálna propaganda. K takému záveru dospel autor.

V štúdiu J. S. Seňavskej sa pertraktuje zaujímavá, v niektorých štátoch dokonca veľmi živá a háklivá téma vnímania prítomnosti žien v armáde a najmä ich účasti vo vojne. Autorkin historicko-psychologický náčrt ukázal značne protirečivý, no skôr negatívny postoj mužov (aj verejnej mienky v Rusku) k tomuto javu. Záverečná časť, ktorej autormi sú V. F. Petrenko a O. V. Mitinová, prezentuje psychosémantický prístup k skúmaniu mentality súčasnej ruskej spoločnosti na materiáli, v ktorom Rusi hodnotili kvalitu života v rozličných historických obdobiach ruských dejín 20. storočia. Vzťah k minulosti a prítomnosti Ruska (politické slobody, životná úroveň, zmysluplnosť bytia) jednoznačne preukázal vekovú determinovanosť. Uskutočnený výskum však zároveň ukázal, že "historická pamäť" spoločnosti s jej dobovými hodnoteniami je pomerne stabilná, pokiaľ ide o jednotlivé časové obdobia.

Napriek tomu, že recenzovaná publikácia predstavuje vlastne zborník rôznorodých príspevkov, ich autorov spája spoločná intencia, ktorú vystihuje L. Fëvrov výrok: "Historikom nie je ten, kto vie, ale ten, kto hľadá." V hľadaní odpovedí na nastolené problémy sa autori opierajú o rozsiahlu pramennú literatúru, čiastočne aj o vlastné výskumy. Informácia o súčasnom stave rozpracovania tejto témy sa tým znásobuje. Pravda, niektoré otázky, ktorými sa ruskí kolegovia vážne zaoberajú, sú pre nás irelevantné - sú to pre nás lingvistické nuansy. Napríklad rozlišovanie pojmov "mentalnosť" a "mentalitet", "ruskij" a "rossijskij" sa pri preklade do slovenčiny jednoducho stráca, hoci toto rozlíšenie môže byť nanajvýš opodstatnené (napríklad "ruskij" sa vzťahuje na národnú príslušnosť a "rossijskij" na štátnu príslušnosť, na občianstvo).

V poslednom desaťročí sa v Rusku objavili viaceré publikácie, v ktorých sa vo väčšom či menšom rozsahu reflektoval aj ruský typ národnej mentality. Za všetky spomeniem fundamentálnu monografiu V. K. Kantora "...*Jest' jevropeskaja deržava.*" *Rossija: trudnyj put' k civilizacii* (1997), z ktorej som svojho času preložila (i publikovala) práve kapitolu o ruskej mentalite. Žiaľ, ani táto publikácia nie je u nás prístupná.

Raisa Kopsová

PhDr. Raisa Kopsová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

AMICUS PLATO MAGIS AMICA VERITAS

BOGDAN DEMBIŃSKI: *Teoria idei: Evolucja myśli Platónskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999, 2. doplnené vydanie, 209 s.

Recenziu knihy o Platónových ideách nezačnem hodnotením ani analýzou alebo interpretáciou textu. Možno nezačnem tradične, teda tak, ako sa zvykne či dokonca má začínať. Za postup, ktorý som si zvolil, sa ospravedlňujem. Ale nerozhodol som sa tak preto, aby som čitateľa upútal alebo pobavil (hoci staroveké texty si kládli za jednu z úloh pobaviť a upútať čitateľa, pravdaže nie na úkor kvality argumentácie). Myslím, že predtým, ako sa pustíme do premýšľania o Dembiňského Platónovi, mali by sme si pripomenúť situáciu, ktorá nás pri čítaní kníh - obzvlášť tých o Platónovi - sprevádza, ohraničuje a vedie; a to často bez toho, aby sme si uvedomili jej zvláštnu moc. Naše "obcovanie" s vecami súhrne nazývanými "svet" nie je ani nadčasové, ani nečasové. Vždy vychádza z prítomnosti, v ktorej sa nachádzame a ktorej môžeme v každom momente pripísať "vlastné dejiny". Onen zvláštny pohyb vecí a ideí, ktorý nie je len jednoduchým dianím, ale ťažko opísateľnou "dejinnosťou" nás samých. Jednoducho vyjadrené, o veciach premýšľame spoločne s knihami, ktoré čítame. Ale keď si to pripustíme, keď si čosi také uvedomíme, mohli či mali by sme uskutočniť prvý krok, ktorý sa netýka už len prvej položenej otázky, ale toho, *kto ju kladie: Aké knihy o Platónovi čítame, resp. akého Platóna čítame?*

Donedávna to boli spravidla marxistické interpretácie, ktoré nevyrástli "samé zo seba". V pozadí ich premýšľania by sme našli na jednej strane (zjednodušený) slovník Hegela a vôbec nemeckej klasickej filozofie; na strane druhej to boli tradičné (hlavne nemecké) interpretácie antického myslenia čiže (zjednodušený) Zeller, Windelband, Kranz atď. Hovoríme o "východnej", veľmi zideologizovanej forme marxizmu, ku ktorej sme sa donedávna takmer všetci hlásili. Dnes sa k marxizmu nehlásime, ale to ešte neznamená, že nás k nemu nepútajú naše vlastné výklady, napr. výklady Platóna. Myslím, že práve na tom, ako rozumieme "vzdialeným mysliteľom" - napr. Platónovi -